

Tasvir Fiilleri

Bunlar birinci, zarf fiil halindeki fiilin anlattığı oluş ve kılışın oluşmasını tasvir ederler ve tasvir fiilleri adını alırlar. Tasvir fiiller ekler aracılığıyla ifade edilir. Bu ekler içinde bazıları yardımcı fiillerden gelmiştir. Fakat onların yardımcı fiillerden farkı, yardımcı fiiller tek başına kullanılır. Bunun dışında zarf fiillerden sonra gelip, yardımcı fiil görevini yapar. Ama tasvir fiillerin ekleri yalnız kullanılmaz, ancak fiil köklerine eklenerek kullanılır.

Tasvir fiiller tezlilik, kararlılık fiilleri, yaklaşma fiilleri, yeterlilik fiilleri, oluşum fiilleri, yaklaşık fiiller diye altıya ayrılır.

Tezlik Fiilleri: Hareketin hızını bildirir. Yapım şekli, fiil köküne *-et- /-yet-¹* eklerinin eklenmesiyle yapılır.

i,u,ü'ler ile biten kelimelere *-yet* eki eklenir. Diğer ünlüler ile biten kelimelere sonundaki ünlü düşükten sonra *-et* eklenir. Ünsüzler ile biten kelimelere *-et* eklenir. Meselâ:

Gara- “bak-” Gareth- “göröver” = Garedäp dro “göröverdi”

yi- “yemek” yiyet- “yeyiver” = yiyetdi “yiyiverdi”

mañ- “yürümek” mañet- “yürüyöver” = mañetGäş “yürüyüverdi”

gel- “gelmek” gelet- “çabuk gelmek”, geletse “gelirse”

Kararlılık Fiilleri: Hareketin kararlı, kesin bir şekilde yapıldığını bildirir. Yapılışı:

Fiil kökü +-p /-äp+-at-, aynı zamanda p sesi v'ye dönüşür. Meselâ:

qala- “kapa-” qalavat- “qapatmak” = qalavatdä “kapatayım”

yi- “yemek” yivat- “yever-” = yivadenä “yeyip bitirelim”

diat- “iletmek” diadävat- “iletiver” = diadävaden “iletelim”

ber- “vermek” berävat- “vermek” = berävatsa “verirse”

Yaklaşma fiilleri: Hareketin olmak üzere olduğunu bildirir. Yapılışı:

Fiil kökü +-Gäla- / -gäla- /-gäle- /-gäle-¹ Örnekler:

başda- “başlamak” başdagäla “başlamak üzere”, başdagälap dro “başlamak üzere”

aht- “atmak” ahtGäla “atmak üzere”, ahtGälasa “atmak üzere”

ber- “vermek” bergäle- “vermek üzere” bergälegen “vermek üzere olan”

män- “binmek” mängäle- “binmek üzere”, mängälepdram “binmek üzere mi?”

yeht- “varmak” yehtgäle- “varmak üzere” yehtgälepd dro “varmak üzere”

¹ . et- yapmak anlamındadır. Burada yardımcı fiil değil ek olarak kullanılmaktadır.

² Bu ekler şekil olarak amaç zarf fiilinin ekiyle aynıdır. Fakat amaç zarf fiil ekinden sonra ek almaz, cümlede yüklem olamaz.

Yeterlilik fiilleri: Hareketin yapılabileceğini bildiren fiiller. Yapılışı:

Fiil kökü +-al- / -yal-²

-al eki ünsüzle biten kelimelere eklenir. -yal eki ise ünlüyle biten kelimelere eklenir.

Ama ünlüyle biten kelimelere -al eki de eklenebilir. Bu çeşit fiillerin sadece olumsuz şekli vardır. Mesela:

bar- “varmak” baralgämes dro “gidemez”

gel- “gelmek” gelalmasa “gelemezse”

danä- “tanımak” danäyalmen dro ~ danalmen dro “tanıyamaz”

di- “demek” diyalmen dro ~ dialmen dro “deyemez”

Oluşum Fiilleri: Hareketin tümünün bittiğini bildirir. Yapılışı:

Fiil kökü +-oht- ~ -ost-, -ohder- ~ -osder- Bu dört ekin fonksiyonu aynıdır.

Ünsüzler ve *e, i, ü*’lerle biten kelimelere doğrudan doğruya yukarıdaki ekler eklenir.

Eğer kelime sonunda *i*’ve *a* ünlüleri varsa onlar düşer ondan sonra yukarıdaki ekler eklenir.

Kelime içinde *u* varsa, eklerdeki *o* sesi *u*’ya dönüşür. Meselâ:

tarda- “atmak” tardohtdä ~ tardostdä, tardohdehrdä ~ tardosdehrdä “attı”

tude- “kusmak” tude’ohdäp dro ~ tude’osdäp dro,

tude’ohderäp dro ~ tude’osderäp dro “kustu”

al- “almak” alohtsa ~ alostsa, alohderse ~ alosderse “alırsa”

undur- “çıkarmak” unduruhden ~ undurusden, unduruhderen ~ undurusderen
“çıkarmak”.

Sadece geçişli fiillerin bu ekler ile çekimi yapılabilir.

Yaklaşma Fiilleri: Hareketin yaklaştığını, olacağına az zaman kaldığını bildirir.

Genellikle konuşan kişinin olmamasını arzu ettiği olaylar için kullanılır.

Fiil kökü +-a /-e / -y +-yaz-

e, i, ü sesleriyle biten kelimelere -y eki, diğer ünlüler ile biten kelimelere ise -ey eki eklenir. Ünsüzler ile biten kelimelere ise ayrı ayrı şekilde -a /-e’ler eklenir. Meselâ:

qala- “kapamak” qaley yaz- “kapamak üzere”, qaley yazgaş “kapı kapanmak üzere”

yi- “yemek” yiy yaz- “yemek üzere” yiy yazäp dräm “yeyip bitirmek üzere mi”

³ . Bu ekler al- fiilinden gelmiş olabilir. Fakat şekil ve anlam bakımından yardımcı fiil al-’dan farklıdır.

mañ- “yürümek” mañayaz- “gitmek üzere” mañayazgan “gitmek üzere”
yülär- “ölür” yüläre yaz- “ölmek üzere” yüläre yazäpdro “öldürmek üzere”

Bu şekillerin gelecek zaman, şimdiki zaman, olumlu olumsuz soru, şart ve emir istek şekilleri yoktur.

Sıfat Fiiller:

Sıfat Fiillerinin geçmiş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman şekilleri vardır. Ama şimdiki zaman sıfat fiili geçmiş zaman için de kullanılır. Bunun dışında sürekli sıfat fiili de vardır. Bu sıfat fiillerin olumlu olumsuz şekilleri isimleri belirtir.

a. Geçmiş zaman sıfat fiilleri. Yapılışı:

Olumlu Şekli: Fiil kökü +-*Gan* /-*gan* /-*gen* /-*gen*

Olumsuz Şekli: Fiillerin olumsuz şekli +-*gan* /-*gen*

G, g ile başlayan ekler patlayıcı ve burun sesiyle biten kelimelere eklenir. g ile başlayan ekler ise ünlü ve diğer ünsüzler ile biten kelimelere eklenir. Meselâ:

Gara- “bakmak”, Garagan “bakan”, Garamagan “bakmayan”

gel- “gelmek”, gelgen “gelen”, gelmegen “gelmeyen”

mañ- “yürü-”, mañGan “yürüyen”, mañmagan “yürümeyen”

et- “etmek”, etgen “eden”, etbegen “etmeyen”

b. Şimdiki Zaman Sıfat Fiilleri

Olumlu Şekli: Fiil kökü +-ogan

Olumsuz Şekli: Fiil kökü +-omagan

e,i,ü ile biten veya ünsüzler ile biten kelimelere doğrudan doğruya yukarıdaki ekler eklenir. Diğer ünlüler ile biten kelimelerin sonundaki ünlü atıldıktan sonra yukarıdaki ekler eklenir. Mesela:

Gara- “bakmak”, Garogan “bakmakta olan”, Garomağan “bakmamakta olan”

däle- “aramak”, дәleogan “aramakta olan” дәleomagan “aramamakta olan”

di- “demek”, diogan “demekte olan”, diomagan “dememekte olan”

yü- “yıkamak”, yü’ogan “yıkamakta olan”, yü’omagan “yıkamamakta olan”

mañ- “yürümek”, mañogan “yürümekte olan”, mañomagan “yürümemekte olan”

Bu şekiller bazen geçmiş zaman olarak da kullanılır. Örneğin ‘*Garagan*’ “bakan”, *Garogan* hem “görmekte olan” anlamında, hemde “görmüş olan” anlamında da kullanılır. Hepsisi ismin önünde gelip ismi belirtir. Cümlede yüklem olarak gelir. Meselâ:

Garagan dienyiñnä nisän Garagaq er? “Seyretmiş olduğun filmi neden yine seyredeceksin?”

Bu dienyiñnä men Garagan. “Bu filmi ben seyretmiştim.”

c. Gelecek Zaman Sıfat Fiilleri

Gelecek zaman sıfat fiilleri objektif gelecek zaman sıfat fiilleri, subjektif gelecek zaman sıfat fiilleri diye ikiye ayrılır.

Subjektif Gelecek Zaman Sıfat Fiilleri: Yapılışı:

Olumlu Şekli: fiil kökü +-*Gä* /-*gä* /-*gä* + *diogan*

Olumsuz Şekli: fiil kökü +-*Gä* /-*gä* /-*gä* +*diomagan*

-*Gä* /-*gä* patlayıcı veya burun sesleriyle biten kelimelere eklenir. -*ga* eki ise ünlü ve diğer ünsüzler ile biten kelimelere eklenir. Meselâ:

Gara- “bakmak”, Garagä diogan “bakacak olan”

Garagä diomagan “bakmayacak olan”

yü- “yıkamak” yügä diogan “yıkayacak olan”

yügä diomagan “yıkamayacak olan”

mañ- “yürümek”, mañGä diogan “gidecek olan”

mañGä diomagan “gitmeyecek olan”

et- “etmek” etgä diogan “edecek olan”

etgä diomagan “etmeyecek olan”

Olumsuz şekli aşağıdaki şekilde de yapılabilir.

Fiil kökü +-*Gämes* /-*gämes* /-*gämes*+*diogan*

Meselâ: Garagämes diogan “bakmayacak olan”.

b. Objektif Gelecek zaman Sıfat Fiilleri: Yapılışı:

Olumlu Şekli: Fiil kökü +-*r* /-*ar* /-*er* /-*yer* /-*ir*

Olumsuz Şekli: fiillerin olumsuz şekli +-*s*

a, u ile biten kelime köküne sonundaki ünlüyü attıktan sonra *-er* eki eklenir. *e* ile biten kelime köklerine *-r* eklenir; *ä, i, ü* ile biten kelime köklerine *-yer* eki eklenir. Terkibinde *a, o, u* olan ünsüzler ile biten kelimelere *-ar* veya *-er* eki eklenir. Bazı kelimelerde ses değişikliği nedeniyle *-ir* eklenir:

Gara- “bakmak” Garer “bakar”, Garamas “bakmaz”
däle- “aramak”, дәler “arar”, delemes “aramaz”
uzu- “uyumak”, uzer “uyur”, uzumas “uyumaz”
saGä- “beklemek”, saGäyer “bekler”, saGämas “beklemez”
di- “demek”, diyer “der”, dimes “demez”
yü- “yıkamak”, yüyer “yıklar”, yümes “yıkamaz”
mañ- “yürümek”, mañar (~er) “yürür”, mañmas “yürümez”
et- “etmek”, eder “eder”, etbes “yapmaz”
äş- “içmek”, hicir “içer”, äşmes “içmez”

Bu iki çeşit gelecek zaman sıfat fiilleri isimleri belirtir, cümlede yüklem olarak da gelebilir:

gel- “gelmek”, gelgä diogan kәsi “gelecek olan adam”
gelgä diomagan kәsi “gelmeyecek olan adam”
geler kәsi “gelecek olan adam”
gelmes kәsi “gelmeyecek adam”
gelgä diogan dro “gelecek olan”
gelgämes diogan dro “gelmeyecek olan”
geler dro “geler olan”
gelmes dro “gelmeyecek olan”

c. Süreklilik Sıfat fiilleri: Hareketin sürekli olduğunu bildirir. Yapılışı:

Olumlu Şekli: fiil kökü + *-Gaq /-gaq /-gek /-gek*

Olumsuz Şekli: olumsuz fiillere + *-s*

Olumsuz şekli objektif gelecek zaman sıfat fiilleriyle aynıdır.

G, g ile başlayan ekler patlayıcı ve burun sesleriyle biten kelimelere eklenir. *g* ile başlayan ekler ise ünlü ve diğer ünsüzler ile biten kelimelere eklenir. Meselâ:

Gara- “bakmak”, Garagaq “sık sık bakan”, Garamas “sık sık bakmayan”

bar- “varmak”, bargaq “sık sık giden”, barmas “sürekli gitmeyen”
gel- “gelmek”, gelgek “sürekli gelen”, gelmes “sürekli gelmeyen”
aht- “atmak”, ahtGaq “sürekli atan”, ahtbas “sürekli atmayan”
män- “binmek”, mängək “sürekli binen”, mänmes “sürekli binmeyen”

Sürekliplik Sıfat fiilleri isimlerden önce gelip isimleri belirtir, cümlede yüklem olur.

Meselâ:

bu aniganäñ Goylar kun sen calagaq dro. “Bu ninenin koyunları her gün serbesttir.”
yidä yörmenä men yörgeq . “Ben yedi tane saç örüyorum.”

d. Sıfat Fiillerin Diğer Değişimleri

Fiillerde olduğu gibi çeşitli dereceler vardır. Meselâ:

duhk- “tutmak”, duhdäl- “tutulmak”, duhdälğan “tutulan”
tam- “yanmak”, tamdär- “yandırmak”, tamdärğaq “sürekli yanan”
tel- “delmek”, telän- “delin”, telängen “delinen”
gör- “görmek”, göräs- “görüŝ”, göräsğä diogan “görüŝecek olan”

Sıfatlarda olduğu gibi -gan, -ogan ile yapılan sıfat fiiller isimleşir. Dolayısıyla sayı, isim halleriyle çekimi yapılır. Meselâ:

senäñ gelgennä bälmes dro. “Senin geldiğini bilmiyorum.”
mäŝ Guraŝgannä Garenä. “Biz güreŝ seyretmeye gidelim.”
yäuçüğe bargä diogannarga behrse bolğäŝ dro. “Postaneye gidecek kişiye versen olur.”
bunä örgengenden soñ, göhp yañä yoldalnä bälvahldä. “Bunu öğrendikten sonra, çok yeni şeyler öğrendim.”